

Testpoétika Borbély Szilárd költészetében

Németh Barbara Katalin

befejezés dátuma: 2025.01.14.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
1. Legendák	4
1.1 A Margitszigeten	6
1.2. A szemeteskosár	9
1.3 A kanárisárga.....	11
2. Ódák	13
2.1 A Testhez: De Sade lilioma.....	14
2.2 A Testhez: De Sade rózsája	17
2.3 A Testhez	18
2.4 A Testhez: Woman once a bird	20
Összegzés	22
Bibliográfia	23

Bevezetés

A testet a lírai narrativitás aspektusából vizsgálva különbözőképpen oszthatjuk fel. Borbély Szilárd *A Testhez – Ódák & Legendák* című kötetében többféle példát is találhatunk erre, melyek női, illetve férfi szólamok egymást követő sorrendjével kívánják bemutatni a test mibenlétét és a testhez kötött létezés különböző formáit.

A test fogalmi megragadására való szándék nemcsak egyéni, hanem társadalmi szempontból is fontos, ugyanakkor a róla való beszédet megnehezíti az őt körülvevő tabusítások sokasága. Borbély Szilárd tárgyalt kötete a nyelv felől közelíti meg a testproblematikát, és ahogyan – *Az Anatómiához* című versben elhangzó – „[a] test színháza összerak és szétszed minden este.”¹ sor is prezentálja, eleinte részleteiben, testrészekre bontva járja körül a testkérdést, majd négy szövegben az egész test lényegiségét próbálja megragadni azáltal, hogy a test és a nyelv kapcsolatát elemzi. Mindemelllett a legendákként megnevezett és elhelyezett szövegek – hangsúlyosan női perspektívából – a test kiszolgáltatottságát és sebezhetőségét mutatják be. Ezeknek az alapjait két antológia adja, melyek központi témái az abortusz, a vetélés és a holokauszt hármassága, ekképpen a testre írt szenvedés köré csoportosulnak. A kötet szövegei felteszik a kérdést, hogy milyen mértékben engedi a nyelv a traumát szavakba önteni, és elégséges-e a nyelv a testtapasztalatok közvetítésére.

Ennek áttekintésére a dolgozatomban először három legendát vizsgállok meg, melyek egyaránt tematizálnak vetélés- és anyaságsebeket, valamint holokauszttraumákat is. Ezekben a szövegekben megnézem továbbá azt is, hogy a költői nyelv által miként van lehetőségük a legendákban hangot kapó nőknek a testi-lelki traumájuk megszólaltatására, és hogy ez a rekonstrukció miként segítheti a traumafeldolgozás folyamatát. Majd a kötet ódái közül azokat mutatom be, melyek az egyes testrészeken túl a teljes test fogalmi körvonalazására tesznek próbát. *A Testhez* című versek ismétlődését nemcsak a kötet címével való azonosság miatt fontos megfigyelni, hanem ezen felül a szövegek azt a gondolati horizontot is tükrözik, melyről a testről szóló diskurzus kapcsán lényeges beszélni.

¹ BORBÉLY Szilárd, *A Testhez: Ódák & Legendák*, Bp., Jelenkor, 2023, 154.

1. Legendák

Borbély Szilárd versei *A Testhez* című kötetében azt a kérdést járják körül: Mit jelent testként létezni?² A kötet különféle testtapasztalatokat közvetít, és ahogyan azt az alcím – *Ódák & Legendák* – már előre jelzi, Borbély Szilárd kétféle műfaj hagyománya köré csoportosítja a testproblematikákat, melyek ezáltal hangsúlyosan elválnak egymástól.

A legendákként megjelölt írások női szemszögből feldolgozott traumaesemények, melyek a női testet erő különböző behatásokat tematizálják. A ciklus szövegei formailag mind az elbeszélő költeményeket idézik fel, ugyanakkor a klasszikus formát szétfeszítve erősebb a történetmondásra épülő beszéd jelenléte a lírainál, és maga a sorseseemény kerül a középpontba.³ Műfajiságuk ekképpen problematikus, nem véletlen, hogy a recepció több helyen prózaversként hivatkozik rájuk.⁴ Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az ún. legendákat mind terápiás céllal írt gyásztörténetek ihlették, melyek az *Asszonyok álmában síró babák: Születés és gyász*⁵ című kötetben szerepelnek, illetve olyan elbeszélésekből merített a szerző, amiket zsidó nők jegyeztek fel.⁶ Közös ezekben a művekben a vallomásos hangnem, melynek jelenléte a Borbély-szövegekben is meghatározó. A sorsközösség fogalma átfogja mind a legendákat, mind az antológia írásait, ahol több alkalommal is előkerül a hasonló traumában osztozó, elmesélt történetek gyógyító ereje.⁷ Ekképpen kettős funkcióval bírnak: egyfelől a bent rekedt érzelmek kiengedésére szolgálnak, másfelől pedig egy jövőbeni befogadónak szánják, akinek a magányát oldhatja a sorsközösség vállalása. Ezt a mesélő aktust jeleníti meg, hogy többször E/2.-ben szólal meg a beszélő nő, bevonja az aktuális hallgatóságát illetve a kötet mindenkori olvasóját, grammatikailag is jelezve egy másik személy jelenlétét. A két antológia mellett ismert szentek parafrázelt történetei is olvashatóak a kötetben, melyeket Borbély Szilárd a *Legenda aurea*-ból emelt be.⁸ A veszteségélményt átél, áldozatszerepbe kényszerített nők és a szentek egymás mellé helyezésével a szerző mintha teleológiát közvetítene: a szenvedés nem öncélú, hanem célelvűség rejlik mögötte. Ugyanakkor fontos meglátni, hogy míg a szentek önmaguk vállalták sorsukat, addig a Borbély-féle legendák szövegeiben megszólaló nők többnyire nem önszántukból élik át a szenvedést.

² SZÉPLAKY Gerda, *Sötét és néma*, Bp., L'Harmattan, 2019, 232.

³ *Uo.*, 235-236.

⁴ Pl. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Traumatizált grammatika Borbély Szilárdnál (A Testhez) = Líra, poétika, diskurzus*, szerk. LACZKÓ Krisztina, TÁTRAI Szilárd, Bp., ELTE, 2021, 43-64.

⁵ SINGER Mária, *Asszonyok álmában síró babák: Születés és gyász*, Bp., Jaffa, 2006.

⁶ *Sós kávé. Elmesélt női történetek*, gyűjt., szerk. PÉCSI Katalin, Bp., Novella, 2007.

⁷ „Ahogyan az elején már említettem, erről a nehéz női sorsról hallva a számtalan súlyból, amely a szívemet nyomta, lehullott néhány. Majd ismét újabbak, amikor a házínénit hallgattam, akinek – mit ad isten – hasonló bánata volt valaha [...]” (SINGER, *i. m.*, 171.)

⁸ BORBÉLY, *A Testhez*, *i. m.*, 159.

Azáltal, hogy Borbély Szilárd kötete a női testet emeli a kompozíciója egyik sarokkövévé, már alapjaiban rombolja le azt a hosszú múltra visszanyúló, konvencionális filozófiai elgondolást, hogy a nő másodlagos szerepet tölt be a rációval teli világban, és ezzel összefüggésben a szellemből kevésbé részesülve a testbe ágyazott ösztönöknek és szenvedélyeknek engedelmessé az ontológiai hierarchia alacsonyabb fokán áll. A platóni filozófiában a mindenkor test alárendelődik a lélek felsőbbrendűségének, melynek halandóságából a halhatatlan lélek szakadatlanul szabadulni akar, és a testbe költözés mintegy morális bukásként jelenik meg.⁹ Ebből láthatjuk, hogy a testhez már a nyugati gondolkodás bölcsőjében negatív konnotációk társultak. Ezt a dualista felfogást örökíti tovább a 17. században Descartes, aki két szubsztanciára, *res cogitans*-ra és *res extensa*-ra osztja az embert – „elméből és testből összetett lény”.¹⁰ Ugyanakkor szemben az ókori hagyománnyal, a testi szubsztancia elgondolható az elme nélkül is. A testi működést az ún. életszellemek biztosítják, melyek a test üregeit kitöltve képesek az információközvetítésre és a dinamikus mozgások előidézésére.¹¹ Ez a karteziánus gondolat alapozza meg az automaták készítését és a test mechanikus gépezet alapú felfogását, miként a test maga a fizikai világ szolgálatába áll, és az egyetlen, ami megkülönbözteti az embert a puszta gépektől, az csupán a nyelv. Azáltal, hogy Borbély Szilárd kötete hangot kölcsönöz a női nemnek, új perspektívába helyezi a korábbi bölcséleti tradíciót, hogy a nő egyáltalán nem, vagy kevésbé részesül a logoszból (λόγος), avagy értelemről, nyelvről, melynek nyomán némaságra ítéltetett.¹²

Ezt a csendet töri meg *A Testhez* című verseskötet, és mutatja be azokat a külső-belső sebeket, amelyeket a nő elszenved a társadalomban. A trauma (τραῦμα) ezáltal fontos kulcsszava a kötetben olvasható írásoknak – mind a mostanra már köznyelviesült lélektani formájában, mind az antik eredeti jelentésében, mely a pszichológiai vonatkozással szemben ugyanúgy takart testi sebet is.¹³ Mindez a görög jelentés – seb, sérülés, nyílás – olyannyira átszövi a kötetet, hogy *A Vőlegény* szöveghármas alcímeiben is megjelenik: *A szeretet sebe*,

⁹ „És ameddig élünk, minden valószínűség szerint akkor jutunk a tudáshoz legközelebb, ha a legnagyobb mértékben kerüljük az érintkezést és mindennemű közösködést a testtel – kivéve azt, ami okvetlenül szükséges –, és nem telítődünk a test természetével, hanem tisztán tartjuk magunkat tőle, míg fel nem old bennünket az isten.” (PLATÓN, *Phaidón*, ford. KERÉNYI Grácia = PLATÓN *összes művei I.*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1984, 67a)

¹⁰ René DESCARTES, *Elmélkedések az első filozófiáról*, ford. BOROS Gábor, Bp., Atlantisz, 1994, 106.

¹¹ Uő, *Értekezés a módszerről*, ford. BOROS Gábor, Bp., Ikon, 1992, 63-64.

¹² SZÉPLAKY, i. m., 232-233.

¹³ Ezt a kettőséget jelenítheti meg *A Testhez* című kötet 2010-es kiadásának borítója. Joel-Peter Witkin fényképén egy szárnyától megfosztott női látható, sebhelye test-lelki traumákat tükröz, közvetíti a mű esszenciáját.

*A szív megsebzése, A lélek vérző sebe.*¹⁴ Ezek a sebek a kötetben főként az abortusz, vetélés és szülés hármasságához köthetőek mint a női test privilégiumaihoz. Ugyanakkor túlmutatva az individuális kapcsolódásokon, az alkotások azt is hangsúlyozzák, hogy a biológiai illetve társadalmi krízisek milyen befolyással bírnak, hogyan képeződnek le a női testre, egyúttal a szövegek az emberi élet fogalmiságának problematikusságára is rávilágítanak.¹⁵ Egyetemességét az is alátámasztja, hogy az irodalmi alkotások nem redukálódnak egy lírai hangra, hanem számos női perspektíva megjelenik a kötetben, ezáltal az egyén szintjéről egy kollektív jelenséggé válik a testtel kapcsolatos problémák kérdésköre.

1.1 A Margitszigeten

A női test, a vetélés és a szülés traumáit szóltatja meg *A Margitszigeten* című prózavers, melyben nem egy, hanem négy gyermek elvesztésének fizikai és lelki sebével kell megküzdenie a beszélőnek. A cím az anyává válásának helyszínét jelöli, ahol megismerkedett a gyerekei apjával.

A Margitszigeten ismerkedtünk meg, Zoli
katonaként ott dolgozott. Néhány év múlva
már terveztük a közös jövőt. Egyházi esküvőt
szerettünk volna. A pap azt mondta, előtte
nem hálhatunk együtt. De másnap már a magzat...¹⁶

Zoli a foglalkozása szerint katona, ami egyfelől feltételez egy távollétet a családtól, a nő részéről pedig sokszori egyedüllétet, magányt, másfelől a férfi oldalról is belefoglaltatik a szövegbe az élet-halál, valamint a fizikai sebként értendő trauma közelsége és eshetősége. Az első szakasz első fele még pozitív, közös jövőképet fest, melyet a korai szülés fájdalmai szakítanak meg. Szinte biblikus özönvízképként festi le a beszélő ezt a tragikus pillanatot, ahol a túlélés záloga a hajóként, bárkaként megjelenített mentőautó szerepel:

A huszonhatodik héten egy este elöntött
a vér. Valósággal ömlött, magam se hittem
volna. A mentő, mint valami hajó, vetődött
velem kórházról kórházra.¹⁷

A kórházak közti „vetődés” kifejezés ugyanakkor egyszerre idézheti fel az események konkrétumát, a vetélés történetét, illetve a hullámszerűség az intézmények között az anya lelki

¹⁴ VISY Beatrix, *Trauma, test, nyelv: Borbély Szilárd A Testhez című kötetének traumaértelmezése*, Jelenkor, 2019/3, 316.

¹⁵ KRUSOVSKY Dénes, *Hangot ad a húsnak* = K.D., *Kíméletlen szentimentalizmus*, Bp., L'Harmattan, 2013, 50.

¹⁶ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 39.

¹⁷ *Ua.*

feszültségét is leképezheti. A szülőszobai pillanatok nem az életet, hanem a halál vízióját hívják elő a beszélőben: „Akár az alvilágba / úszó bárka: elkárhozottak gyötrő gajdolása”.¹⁸ A testi tehetetlenségtől és kintől a szülés szépsége, melyről a legtöbb anya utólag beszámol, elveszik, és csak a veszteségélmény veszi át a helyét. Mózeskosár helyett csak koporsó az ágya az újszülöttnak, ezáltal a terhességnek sincs feloldása a beszélő nő számára, és a fájdalmai teljesen céltalanok voltak: „A világ idegen lett, erre emlékszem. / Hogy minden távoli és valószínűtlen. A hiány, / hogy valami nincsen itten”.¹⁹ Nemcsak a kisfiát veszítette el, de a saját nőiségébe vetett hite is megrendül, ezért is választja a nő a felejtést eszközzé, és megszabadul saját teljes egzisztenciájától: „A bababoltot felszámoltam. / A ruháskákat eladtam. Nem emlékezni!”.²⁰ A babaruházati bolt már a szöveg kezdetén is kiemelt szerepet kap, mintha az identitása része lenne, úgy jeleníti meg a beszélő az életrajzszerű elemek említésekor, valamint nyelvileg is megalapozza a „vinni” és „hordani” kifejezéssel,²¹ melyeket mind a ruha, mind a magzat esetében használ a köznyelv. Ezek arra engednek következtetni, hogy a beszélő már a férjével való találkozás előtt is anyaszerepben képzelte el magát, vágyott egy saját gyerekekre, és amikor az apjáról elnevezett fiú csupán két napot élhetett meg, az anyasággal azonosított bolt is a múlté lett.

Mindez a trauma árnyékolja be a jövőbeni terhességeket, és az attól való félelem, hogy ismét bekövetkezhet a tragédia. Csak a következő vetélés alkalmával derül ki, hogy a nőnek testi rendellenessége van: a méhe jelen állapotában alkalmatlan egy gyerek kihordására, ugyanakkor minden egyes elvesztett magzat közelebb viheti őt egy sikeres terhességhez. A teste mintha cserben hagyta volna, és annak az ára, hogy a női funkciói működhessenek, négy ártatlan gyerek. Ugyanakkor mindez nem érzelemmentesen történik, hiszen az összes csecsemőnek nevet adnak, mellyel beemelik mindnyájukat a családba: ez a gesztus a traumafeldolgozás fontos eleme, viszont a névadás éppen a beszélő szándékával ellentétesen működik – a felejtés ellen dolgozik, és rögzíti az elvesztett magzat helyét az emlékezetben. Mígnem az utolsó terhesség valóban meghozta számukra a feloldást, a gyereket, akiért az előző négy az életét adta.

A prózaversben a kórház alapvetően mint halálhozó intézmény jelenik meg. Ez a helyszín az antológia anyáinak beszámolóiban is fontos, többször megjelenik. A szülészettel társított elsődleges gondolati kör sokkal inkább az élethez, mintsem a halálhoz kötött, éppen

¹⁸ BORBÉLY, *A Testhez, i. m.*, 40.

¹⁹ *Ua.*

²⁰ *Ua.*

²¹ „Egy babaruházati boltom volt, teljes erőbedobással vittem.” *Uo.*, 39.

ezért nincsen belekalkulálva, és a vetélés olyan váratlan veszteségélmény, hogy nem lehet rá kellőképpen felkészülni.²² Ezt a steril fehér közeget a vér vöröse szakítja csak meg, valamint a fekete pókhálók a sarokban. A személytelenség általánosan jellemzi az épületet, a dehumanizáció ugyanakkor nemcsak a betegek, de a kórházi dolgozókra is kiterjed. A saját személyiségnek feladásával tudnak egyedül e falak között hatékonyan működni – érzelmeik kizárásával képesek objektíven viszonyulni a páciensekhez, míg ők teljesen alávetik magukat a szakértelmüknek. Sylvia Plath a *Tulips*²³ című versében hasonló léttapasztalási folyamatot mutat be, melyben a vetélés utáni női tehetetlenség hangja szólal meg. Egy gyerek elvesztésének lenyomata az írás. „A testek, akár fahasábok”²⁴ – jelenik meg a Borbély-szövegben, Sylvia Plath szövege pedig kavicsokként ábrázolja a pusztán elszenvedő, passzív testet. Ebben a statikus állapotban csupán az orvosok, nővérek folyamatos cserélődése érezteti a változást mindkét versben. Úgy tűnik, hogy a *Tulips* soraiban a legaktívabb létező maga a címben is megjelenő virág, mely a kórház steril fehérjével ellentétben piroslik, még magánál a beszélőnél is erősebben kapaszkodnak a létezésbe. Ugyanakkor a kórház bemutatásában és a holokausz-legendák lágerleírásai között hasonlóságot találhatunk. Az istálló nagyságú és paravánokkal elválasztott szülőszoba²⁵ látványa a dehumanizált, tárgyiasult, vajúdo anya és a haszonállat között azonosítást feltételez, amely jelenség visszatér *A kanárisárga* valamint *A matyóhímzés* című szövegekben is, ahol a kifosztott emberi testet ruházza fel a beszélő az állati attribútumokkal.²⁶

A személyes tárgyak mindkét beszélői énben a veszteségélményt hívják elő, felzaklatják, és a seb fájdalmára emlékeztetik őket. Emiatt a felejtés fontos eleme ennek a lét diagnózisnak, hiszen a személytelenség biztonsága, az érzelmi eltávolodás a családi fészektől, az emlékektől egyfajta menedéket nyújt az elszenvedett traumák után.²⁷

²² SINGER, i. m., 13-14.

²³ <https://www.poetryfoundation.org/poems/49013/tulips-56d22ab68fdd0> (Utolsó hozzáférés: 2024.09.10.)

²⁴ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 40.

²⁵ *Uo.*, 39-40.

²⁶ *A kanárisárga*: „Égett bőrszagot érzek. Mint amikor csirkét perzsálnak.” *Uo.*, 34.

A matyóhímzés: „Álltak ott, mint a birka. Testükre libabőr volt írva.” *Uo.*, 19.

²⁷ Ugyanakkor nem csupán az irodalmi szövegekben, de a képzőművészetben is megjelenik a női sors, az anyai veszteségélmény ábrázolása, a trauma művészeti feldolgozása. Ennek kiemelkedő példája Frida Kahlo *Henry Ford Hospital* (1932) című festménye. Kahlo ismert saját életének és személyes létmegélésének ábrázolásáról, hogy számára az ecset az önkifejezés eszköze. Az említett képen saját magát festi meg egy vértől átitatott kórházi ágyon fekvő, miközben a körülötte lévő táj személytelenséget tükröz, mely fájdalmának individuális részére fektetheti a hangsúlyt, ugyanakkor a háttérben megjelenő városrészlet enged arra következtetni, hogy a benne felszabaduló veszteségélmény univerzális is a személyességen túl. A festőnő alakját vörös köldökzsinór köti mindenhez, amelyek a fájdalom és a vetélés jelölőiként jelennek meg. Az elvesztett magzat, a törött medencecsont, a csiga mint a gyász lassú folyamatának szimbóluma vagy a szerelem jelképe. Az orchidea lehet valóságos virág, melyet férjétől, Diego Riverától kapott a látogatása alkalmával, de ha a fentebb említett Plath-

1.2. *A szemeteskosár*

A szemeteskosár című legendában nemcsak az anyai fájdalmak szólalnak meg, hanem az élet, a nőiség elvesztésének is a lenyomata az írás. A vers bemutatja, hogy milyen illékony az öröm és milyen változékony a jövő.

A beszélő felvázolja azt az életet, melybe a társadalmi konvenciók kényszerítették. Ezt az adott körülmények között elfogadta, és járta azt az utat, amit a normák szerint az embernek követnie kell. Stabil munkahely, házasság és családalapítás. Minderre az életszakaszra a beszélő évtizedek távlatából gondol vissza: „Huszonöt éves volta, épp feleannyi, mint most”.²⁸ És ekkor már árnyalja, bírálja az átélteket, rámutat arra, hogy a társadalmi hasznosság középpontjában nem az individuum mentális egészsége vagy boldogsága áll.

Egy elmaradt klinikai vizsgálat viszont már nemcsak saját boldogságát veszélyeztette, hanem a létezését is: túl későn diagnosztizáltak nála méhnyakrákot a terhessége alatt. A vizsgálat hiánya nyelvi szintre is leképeződik, és mindezt az elmaradt diagnózist a névmások elhagyása érzékelteti. („Már mozdult babám / meg, mikor állapították, hogy méhnyakrák.”²⁹) Másfelől pedig, ha hozzánézzük *A Névelőhöz* című verset, melyben a névelő és a magzat azonosításáról esik szó,³⁰ akkor a névelő hiánya előre vetíti a szöveg tragikumát. A nő csak egy fél gondolat erejéig engedi meg magának, hogy belegondoljon, mi minden történt volna másként, ha időben észreveszik a betegséget: „Ha korábban, lett volna minden más...”.³¹ De azonnal meg is szakítja ezt a meddő gondolatmenetet, hiszen a tragédia már bekövetkezett, és saját életén túl a benne növekvő gyermeké is veszélybe került.

A tehetetlenség motívuma végighalad a sorokon. A beszélő ki van téve az orvosi szakértelemnek, majd megfosztják minden választási lehetőségétől, humanitásától: „Ott remegte kiszolgáltatva, és sok idegen, / mind férfi, persze, úgy tárgyaltak mint tárgyról”.³² Habár alapvetően az egészségügyi diskurzushoz hozzátartozik egyfajta személytelenítés, a hatékony működés velejárója mindez, ugyanakkor a páciens oldaláról megfigyelve az orvos-beteg kapcsolatot, a lét redukáltságát vélhetjük felfedezni benne, aki csupán szemlélődésre és testi jelenlétre korlátozódik. De a beszélő mindezen felül akar kerekedni, és amennyire tőle

vers virágról szóló értelmezését követjük, akkor az orchidea mint élőlény áll szemben az elvetélt gyermekkel. A festmény rendkívül szuggesztív erővel bír, a magány és fájdalom szinte megszólal a színeken keresztül – nem véletlenül kapta a Nemzeti Galériában az a szekció *A fájdalom poézise* című elnevezést, melyben a Henry Ford Hospital is látható volt.

²⁸ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 73.

²⁹ *Ua.*

³⁰ „Egy névelő, ahogy ragyog, / mint a lét előtti magzat” (*Uo.*, 30.)

³¹ *Uo.*, 73.

³² *Uo.*, 74.

telik, visszaperli az élete és a döntései felett a hatalmat: „[...] ez / az én életem, én szeret róla dönteni”.³³

A traumaeseményeket témájukon túl még távolságtartó hangnemük is összetartja.³⁴ Szenvedéstörténetük újramesélésének fájdalma készteti ezeket a női hangokat, hogy szenvtelenségre korlátozzák az elbeszéléseket, és a történeteket tények halmazává formálják. Saját történetük nyelvbe foglalása a traumafeldolgozás részét képezné, és azáltal, hogy nyelvileg elhatárolódnak az eseményektől, mintha a szabadulást jelentené belőlük, ezáltal önmagukat gyógyítják és rekonstruálják. Mintha kívülállóként viszonyulnának saját testükhöz.³⁵ Ennek nyelvi jelei tisztán láthatók *A szemeteskosár* című szövegben. A szerző jelen esetben az igeragok végét elhagyva egy külső nézőpontot igyekszik megszólaltatni.

Huszonöt éves volta, épp feleannyi, mint most. Csak
úgy történtek velem dolgok. Nem én irányította
életem, és azt hitte, ez így normális. Férjhez mente.
Dolgozta. Mellette Közgázt végezte.³⁶

Ezáltal az általánosság terébe emeli a szöveget, és a beszélő nő a történeti éntől való eltávolodásával dolgozza fel a több évtizedes traumákat, a régmúlt eseményeinek még mindig jelenlévő fájdalmait, mely lezáratlanságra az igék befejezetlensége utalhat.³⁷ Ez a roncsolt nyelv – melyben a névelők elmaradnak, a ragokat szándékosan helytelenül használják és a szórend is többször felcserélődik – összeköti a traumának az antik és a köznap használatát, és nyelvi szinten is leképeződik a sebzettség motívuma, mely által a trauma megfogalmazhatóságának kérdése is középpontba kerül. Az artikulációbeli nehézség egy a tipikus traumatünetek közül, ekképpen a szövegbeli dadogásra utaló jelek és az elakadást jelző tömondatok mind a folyamatosan jelenlévő lelki sebek megmutatkozásai. Valamint a részleges kifejezhetőséget támasztja alá az egyes szavak és segédigék hiánya is: ³⁸ „Kislány lett volna, utólag, sajnos, / még ezt is meg”.³⁹ Az évnesztés hatására a beszélő szinte kikerül a

³³ BORBÉLY, *A Testhez*, i.m., 75.

³⁴ SZÉPLAKY, i. m., 235.

³⁵ Ebben a gondolatkörben felidézném Margaret Atwood: *A Szolgálólány meséje* című regényét, melyben annak következményeként, hogy a totalitárius diktatúra kisajátító jelleggel kontrollálja a Szolgálólányok csoportjának testét, Fredé – aki egy közülük – már nem képes sajátjának tekinteni fizikai valóját. Kívülállóként szemléli a tükörben az alakját, egyfajta megküzdési mechanizmusként elidegenedik a testétől, hogy a vele történt testi-lelki abúzusokat túlélhesse: „Testetlennek érzem magam”. Mindezt egyes szám első személyű elbeszélőként, utólagosan mondja el – egy olyan társadalomban, ahol a nők erénye a csend és a láthatatlanság – egy általa remélni vélt jövőbeni közönségnek. Margaret ATWOOD, *A szolgálólány meséje*, ford. MOHÁCSI Enikő, Bp., Jelenkor, 2021, 172.

³⁶ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 73.

³⁷ VISY, i. m., 317-318.

³⁸ VISY, i. m., 316.

³⁹ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 74.

tér-idő korrelátumából, és ezt a bizonytalanságot, a trauma meghatározhatatlanságát, a múlt szakadatlan jelenlétét a rögzítetlen igeidőhasználat is érzékelteti. Mindez azt mutatja, hogy az elidegenedő attitűd a traumanyelv sajátja, és az én sérülései poétikai szinten is megragadhatóak.

1.3 A kanárisárga

Mindezen egyéni sorstragédiák mellett megjelenik az identitás, a humánus kérdése a holokauszt-leírásokban is, melyek az individuális traumát kollektív szintre emelik.⁴⁰ Borbély Szilárd szövegeiben az Auschwitz-i tragikum és az abortusz közös gyökere az antihumánus⁴¹ – a jogokkal nem rendelkező ember, a lét és a nem-lét határa, mely a magzatot és a világégés borzalmaival összeköti.

A kanárisárga című legenda már elnevezésében előrevetíti azt a perspektívát, ahonnan a beszélő meg fog szólalni: az üldözött oldalát. A világháború menetét, a náciizmus visszafordíthatatlan tértörését egy szubjektív hang a visszaemlékezés aktusával mutatja be, és leírja, hogy a világi változások hogyan hatnak ki az ő individuális életére: a pontos dátumok folyamatos kiemelése éppen erre mutat rá, hogy a zsidóüldözések tragédiája nemcsak az emberi történelemben okozott rendkívüli törést, hanem a személyes történetekben is az identifikáció sarokkövévé vált. Emellett az egyéni emlékezet fel tudja idézni annak a március 19-ének a körülményeit, valamint a beszélő az édesanyjával történt konkrét párbeszédet is könnyedén rekonstruálni tudja, mely mind arról árulkodik, hogy számára a kiemelt nap, majd a három héttel később történő reggeli beszélgetés milyen meghatározó élménnyé vált.

Tizennyolc éves voltam, amikor a Hitler Magyarországot
megszállta. Hideg volt március 19. a fűtetlen szobába.
Édesapám munkaszolgálatba, édesanyám az ablak előtt
várta, a Konrássy utcába. A háztetők fölött német
bombázók alakzatba szállva.⁴²

Ennek a beszámolónak lírai jelleget kölcsönöz az őt átható párosrímes lüktetés, mely a zsidótörvény megjelenésével megszűnik, ami poétikai szinten is leképezi az individuális körülmények stabilitásának megbomlását. A cím már a prózavers második szakaszában olvasható: „minden 6 évesnél idősebb zsidó / [...] kanárisárga / csillagot köteles viselni”.⁴³

⁴⁰ VISY, i. m., 321.

⁴¹ KRUSOVSKY, i. m., 52.

⁴² BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 32.

⁴³ *Ua.*

A jelvény leírásának pontossága – mérete, anyaga és helye – azt sugallja, hogy az mintegy testrész jelenik meg, melyet gazdája behatóan ismer, és mivel a viselése kötelező, így szinte hozzánő a viselőjéhez nemcsak identikusan, hanem testileg is.

A kanárisárga csillag feltűzése után sorra érik a beszélő, fiatal lányt az atrocitások, ahol előtérbe kerül az antihumánus kérdése. A város lakói vallási és társadalmi értelemben is kiközösítik: az apáca elkapja róla a tekintetét, egy gyerek pedig nyilvánosan megalázza, azzal, hogy leköpi, megtagadja tőle emberi mivoltát. Ezek az egyéni ember szintjén bemutatott cselekedetek arra világítanak rá, hogy a másik ember testi-lelki megalázása korántsem letűnt probléma, hanem jelenünkben is jelenlévő jelenség, valamint a holokausz tapasztalata, individuális és kollektív szinten is az ember eredendő jóságába vetett hitét rengeti meg.⁴⁴ A deperszonalizáció újabb fokát pedig az államigazgatás hajtja végre, amikor tulajdonához való jogaitól fosztja meg a beszélőt, és a legapróbb rizsszemtől egészen a bútorokig be kell szolgáltatni a családnak – és egyéni sorsukon keresztül reprezentálva a zsidók általános léhelyzetét Magyarországon – saját vagyonukat, mellyel együtt mintha identitásukat is elvették volna: „És senki sem adta jelét, hogy megismerne. Mintha minket / a kanárisárga csillag láthatatlanná tett volna”⁴⁵ – hangzik el a versben, de a szabadságkorlátozások ellen a beszélő lehetőségei szerint lázad fel, ami megjelenik a kijárási tilalom ellenére való sétában is, mely egy ilyen feszült helyzetben jelentéktelennek tűnik, egyéni szinten mégis saját jogainak visszaperlésére tesz lépést.

A tárgyak és az identitás teljes elvétele után nem marad más, mint a test kiszolgáltatottsága, és az antihumánus az állathasonlatok következtében éri el a tetőpontját: „Hat ember került egy / lóállásba”⁴⁶ – számol be a deportálás első lépéséről a beszélő. Az emberi és az állati közti határ inntól teljesen elmosódik, sőt mintha az állat értéke ebben a kontextusban az emberének hatszorosa volna. Ezután marhavagonokba terelik őket – ami szintén erősíti a dehumanizáció folyamatát –, mely az Auschwitz-ba érkezéskor támadt első mondatokban csúcsosodik ki igazán: „Uram Isten. Égett bőrszagot érzek. Mint amikor csirkét / perzselnek”⁴⁷. A teljesen kifosztott emberből már csak a teste maradt, amit nem lehet megkülönböztetni a pusztá haszonállattól. Ez a motívum több holokausz-émlékezésű

⁴⁴ SZÉNÁSI Zoltán, *Test, beszéd: Borbély Szilárd A Testhez című kötetéről*, Alföld, 2011/6, 78.

⁴⁵ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 33.

⁴⁶ *Uo.*, 34.

⁴⁷ *Uo.*

legendában is előkerül, mint *A matyóhímezés*, ahol az „Álltak ott, mint a birka. Testükre libabőr volt írva.”⁴⁸ hangzású zárósortban szintén ugyanez a tapasztalat fogalmazódik meg.

A prózavers utolsó mozzanatai, melynek leírása keresztény gyökerű vallási rituálét idéz fel, ugyanakkor a tanúság lehetetlenségét beszélik el. A lágertapasztalat és a nyelv áthidalhatatlansága mutatkozik meg a műben,⁴⁹ ekképpen az elbeszélhetetlenség megjelenik a vers szintjén is, hiszen a beszélő nem éli túl az Auschwitz-ban történeteket, illetve narratív szempontból is elmondhatatlan az a sorseseemény, amit holokausztnak nevezünk. Ezt Balázs Katalin így fogalmazza meg: „Borbély Szilárd kötete mint tanúsító szöveg a tanúsító beszédre való képtelenségéről tesz bizonyosságot”.⁵⁰ A vers nyelvi megformáltságában ez akképpen érezhető, hogy a beszélő, fiatal nő végig tömondatokra szorítkozik, a szubjektív nézőpont ellenére objektív, szinte tényszerű a helyzetleírása mind a városi eseményekről, mind a deportálás közvetlen tapasztalatáról, ami egyszerre sugározza az emberiségétől, identitásától megfosztott individuum képét, valamint egyfajta általánosságot: ez a megjelenített léthelyzet a Somogy megyei ötezer zsidó lakosból mindegyikre ráillik, bárki hangot kölcsönözhetett volna neki.

2. Ódák

A női tapasztalatokat felmutató legendák párjaként jelennek meg az ódák a kötetben, melyek univerzálissá teszik a testpoétikát, és filozofikus férfi szólamokként kapnak helyet a műben.⁵¹ a testi létezés alapkérdéseit sorakoztatják fel, az általános testtapasztalatból táplálkoznak, ugyanakkor a prózaversekkel ellentétben sokkal nyitottabb, közvetlenebb hangnem szólal meg ezekben az alkotásokban. Az ódák szövegei az embert mint entitást részleteiben mutatják be, még nem egy önmagával identikus szubjektum jelenik meg, aki tudatában lenne saját testének.⁵² Ezért a lírai hang külön egységekre bontva próbálkozik meg a test elbeszélhetőségével. Mindegyik vers címe már az alcímbe is felsejlő ódai beszédhelyzetről árulkodik: mintha a külön testrészek megszólításával ki tudná rajzolni a test domborulatait.

⁴⁸ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 19.

⁴⁹ BALÁZS Katalin, „*Amit nem lehet se elviselni, se kimondani*”, *Vigilia*, 2018/3, 193.

⁵⁰ Uo., 197.

⁵¹ MIHÁLYI Anikó, *Szárnyak nélkül megsebezve: Borbély Szilárd A Testhez című kötetének bemutatása = Test-konceptusok és test-reprezentációk az irodalomban és a kultúrában*, szerk. BOROS Oszkár – HORVÁTH Kornélia – OSZTROLUCZKY Sarolta – VARRÓ Annamária – ZSUPPÁN Klaudia, Bp., Gondolat, 2014, 250.

⁵² SZÉPLAKY, i. m., 240.

A Testhez ódái felidézhetik Borbély Szilárd korábbi kötetének, a *Halotti pompa* verseit. A recepció több ponton is párhuzamba állítja ezt a két művet:⁵³ egyfelől a személyes traumák megjelenése miatt, másfelől úgy látják, hogy *A Testhez* című kötet szövegei mintegy a testdiskurzus folytatásaként is olvashatóak.⁵⁴ A két kötet közti párbeszédre és szoros viszonyára árulkodik a közös tematika – a test, a halál és a trauma középpontba állítása –, ugyanakkor *A Testhez* versei meghaladják a *Halotti pompa* egyes elemeit. Az *Ámor & Psziché*-ciklus a nyelv és test közti kapcsolatot emeli mitologikus térbe, és az antik történet elemeivel magyarázza, ugyanakkor a lelket jelentő Psziché ezúttal a test metaforájává válik, míg Ámor a nyelv antropomorfizációja lesz, aki a test fölé magasodik. Kettejük viszonya a testnek a nyelv általi korlátozottságát, illetve erőszaktételét jeleníti meg, a test mintegy kiszolgálója a hangnak, alávetettje:⁵⁵ „Amikor beszél, úgy látogat el hozzá / és szállja meg a Hang a testét, ez a kegyetlen / Isten, ahogy Ámor tette Pszichével”.⁵⁶ Ezzel szemben megfigyelhetjük, hogy *A Testhez* című kötetre a *Halotti pompa* hierarchikus modellje az idő múltával megbomlott, és az alá-fölé rendeltség helyét egyfajta egymásrautaltság vette át.⁵⁷ A nyelv immáron nem egy külső tényező, amely kívülről határozza meg a testet, hanem fizikai formát ölt, a testtel egyesülve annak mortalitását is magára vette, mely gondolati ív *A Testhez* címet viselő versek ismétlődésében mutatkozik meg.

2.1 *A Testhez: De Sade lilioma*

Az ódák fragmentált jellegével szemben *A Testhez* című versek újabb és újabb módon próbát tesznek a testegész megkomponálására, valamint a test és a nyelv kapcsolatát is elemzik. A *De Sade lilioma* alcímű vers olyannyira törekszik az egészelvűsége, hogy nem hagyja a szövegtestet nyelvileg külön mondatokra esni, így maga a verskompozíció is azt mutatja, hogy az egész test létértelmezését kutatja. De Sade márki alakjának beemelése a poétikai és testi diskurzusba egyfelől a test társas pozícióba történő kiterjesztését jelenti, másfelől pedig szembeállítható a cím jelezte töredékesség a vers grammatikai-poétikai elrendezésével.

⁵³ Lásd pl. GOROVE Eszter, *Test, nyelv és énkonstrukciók Borbély Szilárd költészetében*, *Studia Litteraria*, 2016/1-2, 144 -156. vagy SZÉNÁSI Zoltán, *Test, beszéd: Borbély Szilárd A Testhez című kötetéről*, *Alföld*, 2011/6, 75-81.

⁵⁴ Ezt támasztja alá a szerző egy interjúbán is: „Annyit még magyarázatképp hozzá kell fűznöm, hogy ez a kötet, *A Testhez* című kötet akkor érthető, meg a benne lévő versek is, hogyha a *Halotti pompa* című könyv utótörténetéhez kapcsoljuk, amely előző könyvben a gyilkosság kérdése volt a legfontosabb számomra. Aztán pedig monomániásan visszavisszatértem hozzá, és nem tudtam szabadulni attól, hogy a költészetben mit lehet kezdeni ezzel a dologgal, a gyilkossággal”. BORBÉLY Szilárd, *A testről (Keresztesi József beszélgetése)*, *Jelenkor*, 2014/4, 480.

⁵⁵ GOROVE, i. m., 148.

⁵⁶ BORBÉLY Szilárd, *Halotti pompa*, Bp., Jelenkor, 2022, 98.

⁵⁷ GOROVE, i. m., 150.

A szabadosság etikáját és az erények megtagadását⁵⁸ hirdető felvilágosodás kori gondolkodó a provokatív írásai miatt maradt fenn a kultúrtörténetben, melyek már saját korában szélsőséges fogadtatása találtak. A cím motívuma előrevetíti az ellentéteket, melyekre a vers épül: szent és profán határa olyannyira elmosódott, mint a test és léleké. A liliom által reprezentált tisztaság és ártatlanság kiszolgáltatottá válik a De Sade alakjával jelképezett hedonista világnézetnek, ugyanakkor egy másik olvasatban pedig párhuzamot vonhatunk a két szimbólum között: a kettős jelentéssel bíró virág, a liliom nemcsak a tisztaság esszenciáját hordozza, hanem egyszerre a rothadás és a gyilkosság reprezentációjaként is értelmezhetjük, ekképpen a márki említése és a virágszimbolika egymás kiegészítéséül szolgálhat. Mindezt Borbély Szilárd szövege vulgaritásba hajló kifejezésmóddal írja le, mely ellenben szabályos, mondhatni tiszta versfelépítésbe rendeződik: keresztrímmel átszőtt nyolc-, illetve hétütemes sorokba. Ezáltal a nyelv megtestesülése maga a versben megszólaló paradoxon, valamint a tisztasága az alászállás következményeként a testi romlandóságnak is ki lesz téve:⁵⁹ „a hangszalag két kötegét / a gégefőből hallod / ahogy rezeg a levegő / a nyálkás hús csinálja / ahogy hangokat csal elő / a testnek rothadása / a szavakat is kitörli / ahogy a test lebomlik”.⁶⁰ Mindezen verssorok lüktetése, szinte zakatolása folytatja az előző versszakban megkezdett „furcsa gép” víziót – a test automatikus működésének kidomborítására szolgálhat az „ahogy” felütésű mellékmondatok ismétlése.

A vers kiindulópontja a nyelv általi testalkotás. A test olyannyira össze van kötve a grammatikával, hogy általa nyeri el a létezését, de a köztük lévő hierarchiát az ontológiai hasonlóság megtöri. Azáltal, hogy a nyelvet a látható világ részeként jeleníti meg a szöveg, elveszti transzcendenciáját, és „húsból sajtolt hangokká”⁶¹ válik, melyet a test fiziológiája tesz lehetővé. Ennek nyomán a nyelv és a test között olyasfajta kölcsönös viszony áll fenn, mely egymásrautaltságot tételez. Kettejük szimbiózisa olyannyira kötött, hogy a nyelv határai a fizikai, halálába rohanó testével megegyezik – ezt támasztja alá a fentebb idézett szövegrészlet is, mely tapasztalás meghaladja a *Halotti pompa* Amor & Psziché-szekvencia azt a vonatkozását, hogy a nyelv egyfajta külső immaterialitás, nem emberi, mely értelmében a nyelv túlmutat a pusztuló testen, kölcsön veszi, használja, de határa nem korlátozódik a test

⁵⁸ „Tagadd meg az erényeket, Eugénie! Van-e csak egyetlenegy is e hamis istenségeknek hozott áldozatok között, amely föléne egy csipetnyivel abból a gyönyörből, amit meggyalázásuk okoz?” Marquis DE SADE, *Filozófia a budoárban*, ford. MARSALL Ilona, Bp., Pallas, 1989, 26.

⁵⁹ KULCSÁR-SZABÓ, i. m., 50.

⁶⁰ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 106-107.

⁶¹ Uo., 106.

hatáira.⁶² Mindemellett nemcsak az Én teste, hanem a Másik teste is megjelenik a gondolkodás terében: a vers a társas viszonyokra bővíti a perspektívát, és felveti a kérdést, hogy a „pusztulás a léte / és nyelve mindig önbeszéd”⁶³ magányába zárt ember mint furcsa gép⁶⁴ képes-e mégis a nyelvet nemcsak „önbeszéd” szintjén használni, hanem az emberközi kommunikációban értelemmel bíró egésszé konstruálni. A 17. században paradigmaváltást hozó önmaguktól mozgó szerkezetek újfajta megvilágításba helyezték az emberi testet: az új gondolkodás szerint működése leírható pusztá gépezetként.⁶⁵ Ezt vallotta többek között Descartes, Giovanni Borelli és Hobbes, aki az államelméletének alapjaiba építette bele az ember mint gép metaforát, majd vitte tovább ezt az elképzelést La Mettrie *Az ember-gép* című írásában.⁶⁶ A mechanikus világnézet viszont mindinkább kiszorította a minőségi társas kapcsolatok lehetőségét, és a fogaskerekek jelentette automatizmus nem volt képes másra, mint állandósult „önbeszédre”. A lélek és a tudat kiiktatásával megszűnik a testek közti valódi kapcsolódás, mely által a pusztulás elkerülhetetlen, hiszen gépként reprodukcióra képtelenné válik a test. Ekképpen állíthatjuk, hogy a test és a másik teste, annak fizioiogiájának, bőrének, hőjének informatív mivolta a nyelv elégségességére van utalva: „de léte csupán káprázat / mint kopula, úgy kapcsol / két név között, kik várnak / a nyelv terében”.⁶⁷ A kopula kifejezés egyfelől megközelíti a nyelv összekötő funkcióját és közvetítő szerepét a testek között, másfelől mondattani viszonylatban is értelmezhető a hasonlat. És ha a testiségbe zárt szavak képtelenek ellátni funkcióikat, akkor ez a kapcsolódásképtelen test létezés szempontjából nem különbözik túlságosan a mechanikus gépezettől.

De mit is jelenthet, hogy „a két test a nyelv terében áll”? Mindez alátámasztja azt az ontológiai hasonlóságot, mely mind a nyelvet, mind a testet térként írja le. Descartes óta tudjuk, hogy a test maga kiterjedés, Borbély Szilárd verse ehhez csatolja hozzá a nyelvet mint teret („a nyelv tehát a tér tere”⁶⁸), ahol a „két név vár” – ezáltal egyfajta közösségi terület, ahol a két testi létező találkozik, ugyanakkor üresség, hiány, „nincs külseje, nincs belseje”.⁶⁹ „Mert nincsen, aki megértse” – zárul végül a vers, melyből azt figyelhetjük meg, hogy a

⁶² „Mert a nyelv, akár az éjszaka. Nedves, / megfejthetetlen zörej. Csupa iszonyat, és / formátlan, zsigeri sikoltás. Nem emberi.” BORBÉLY, *Halotti pompa*, i. m., 105.

⁶³ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 106.

⁶⁴ *Ua.*

⁶⁵ „Hisz mi más a szív, mint rugó, s mi mások az idegek, mint megannyi huzal, s az ízületek, mint megannyi kerék, melyek az egész testet az Alkotó kívánsága szerint mozgatják?” Thomas HOBBS, *Leviatán*, ford. VÁMOSI Pál, Bp., Kossuth, 1999, 58.

⁶⁶ SASHALMI Endre, *Az emberi testtől az óraműig*, Pécs, Kronosz Kiadó, 2015, 42-46.

⁶⁷ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 107.

⁶⁸ *Ua.*

⁶⁹ *Ua.*

nyelvi diszfunkciók, a megértés hiánya tulajdonképpen a testi kapcsolatokra jelentős befolyással bír. A „meleg vérű testbeszéd [...] / csupán káprázat”,⁷⁰ nem elég a testek közti vibrálás, ha nincsenek egy közös nyelvi térben, tehát nem képesek a tulajdonképpeni egymással való kapcsolódásra se testileg, se nyelvileg, mely a magány léthelyzetét, a kirekesztettséget hordozza magában.

2.2 A *Testhez: De Sade rózsája*

Ennek a párverse a *De Sade rózsája*, mely több szempontból is párhuzamba állítható a *De Sade liliumával*. Ahogyan a cím szimbolikája is jelzi, egy újfajta perspektívába emeli a test és a nyelviség kapcsolatát: a rózsza motívuma a szerelem, a szenvedély, a szépség és fiatalság jelölője. Aphrodité kedvenc virágaként az „istenek virágának” is tekintik, de a Dionüszosz-kultusz is magáénak tudja, ennyiben sokkal inkább a testiség, az öröm felé tolódik az értelmezés. Ezen kívül a keresztény kultúrában is fontos szerepet foglal el a rózsza szimbóluma: Mária jelképe, tüske nélküli ábrázolása pedig a szeplőtlen fogantatásra utal.⁷¹ Ez a számos jelentésréteg, mely a rózsát körülveszi, ugyanakkor olyannyira terhelte teszi a szimbolikát, hogy a tulajdonképpeni virágról elveszi a hangsúlyt, kiüresíti azt. Borbély Szilárd verse itt sokkal inkább a test fiziológiáját állítja az előtérbe, melyben a rózsza általános színei is kifejezésre kerülnek egy-egy testi nedv során: a vér vöröse, a vizelet sárgája és a sperma fehérje. A virágszimbolika előrevetíti a tulajdonképpeni kérdést: Létezik a múlandóságnak szépsége? A test romlandóságának szépsége? Ennek párhuzama a hervadásra ítélt rózsza, mely lemetszésétől, vázába helyezésétől kezdve csupán a múlandó szépség reprezentációja.

A testértelmezés a *De Sade rózsájában* individuális természetű. A test mint grammatika kifejeződése itt is érvényre lép, mely a két verset keretbe foglalja és összeköti. Ugyanakkor mintha ezzel a válasszal nem lenne teljesen megelégedve a lírai alany, és még számos lehetőségre kérdez rá a szövegben, mintegy saját magával vitába szálló egyén képét vetítve az olvasó elé, és ekképpen a test problematikája a grammatikai szinten is leképeződik: „A test csupáncsak váladék / forrása [...] / s a vér is szó csupáncsak?”.⁷² Ez a versben megjelenő folyamatos állító-kérdező attitűd rámutat a testdiskurzus lezáratlanságára, és

⁷⁰ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 107.

⁷¹ Ezeken felül a keresztény gondolkörben többször is előfordul. Egyfelől a rózsafüzér kifejezésben, mely a katolikus imagyakorlás fontos eszköze, ezenfelül a templomépítészet, főleg a késő gótika idején a rózsablaak mint bejárat felé épített díszes, virág alakú ablak is a virágból nyeri a nevét, mely ezáltal a fény szimbolikáját tartalmazza.

⁷² BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 141.

mintha megeleveníteni kívánná saját első sorát: „A Test csupáncsak Gondolat”⁷³, magában a vers formájában is egyfajta gondolatkísérlet-jelleg ölt testet. Eleinte úgy tűnik, hogy a test funkciójára és összetételére egy megfelelő megoldást lehetne csak adni, ezt emeli ki a „csupáncsak” nyomatékosított alak, mely egyúttal kizárja a több válasz lehetőségét: csupáncsak Gondolat? Csupáncsak váladék forrása? Csupáncsak elszálló jel? Csupáncsak szó?⁷⁴ Ugyanakkor a kétely, mely megfogalmazódik a verssorok mögött, rámutat a test mibenlétének komplex voltára, definiálásának problematikusságára.

Erre a feszültségre épül a vers egyik kérdésfeltevése: a test a „vágyból szőtt hálóba / gabalyodó akarat, / amely a kéjt akarja”?⁷⁵ Ezen a ponton érdemes lehet a freudi pszichoanalízis bekapcsolása a *De Sade rózsája* testértelmezésébe, melynek kulcsmomentuma a vágyak és főként azok elfojtása. Freud az általa felállított topográfiai modellben három instanciára osztja az embert: ösztön-én, én és felettes én. Az ösztön-ént e hármashoz a legrégebbi lelki tartomány: „Az ösztön-én tartalmazza mindazt, ami öröklött, amit születésünkkel hozunk, ami alkatilag van meghatározva. Tartalmazza tehát mindenekelőtt az ösztönöket, amelyek a testi szerveződésből származnak és elsőnek itt találunk, előttünk ismeretlen formákban, pszichikus kifejlődésre”.⁷⁶ Mint ismeretes, Freud szerint ez az instancia a világ hatására változáson megy keresztül, és egy része kognitív funkciókat lát el, majd ezt a tartományt nevezzük énnak. Az én uralkodni kezd az ösztön-én felett, és amikor különböző vágyakra való ingerek érik, eldönti, hogy elégségesek-e a körülmények azok kielégítésére, vagy az autoriter kultúra, illetve a felettes én hatására el kell-e elfojtania vagy szublimálnia.⁷⁷ Ezek alapján úgy tűnik, hogy a test valóban csak „vágyból szőtt hálóba gabalyodó akarat, amely a kéjt akarja”, ugyanakkor a vers mondattani elemeit megfigyelve mintha a lírai szubjektum számára mindez nem lenne elegendő válasz a testkérdésre.

2.3 A Testhez

Ezt a kísérleti-kérdező jelleget követi a kötetkompozíció következő *A Testhez* címvariációjú ódája is. A vers kérdésekkel rajzolja ki, mit is jelenthet a test fogalma – beleértve az élettelen, fizikai testeket is, ezáltal tágítva az eddig felállított gondolati horizontot. A szöveg alapján nem kétséges, hogy a testről való beszéd rétegzettségét milyen sokoldalúan és hányféle

⁷³ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 107.

⁷⁴ *Ua.*

⁷⁵ *Ua.*

⁷⁶ Sigmund FREUD, *A pszichoanalízis foglalatja*, ford. V. BINÉT Ágnes = S.F., *Esszék*, Bp., Gondolat, 1982, 410-411.

⁷⁷ *Uo.*, 411-412.

különböző aspektusokból lehet megragadni. Ennek a nyitottságnak enged teret a vers azzal, hogy felsorolja a testről szóló valamennyi, a beszédmód szempontjából releváns, és magát a beszédmódot is meghatározó diskurzust.

A testről való gondolatok összefoglalása a fizikaitól egészen az etikai dimenziókig tart, és mintha a nagybetűs szavak tulajdonképpen a mögötte álló gondolkodót vagy tudóst jelölnék, egyúttal kiemelnének új és új gondolkodási struktúrákat, melyben a test mibenléte fontos szerepet foglal el: Idő, Léte, Gravitáció vagy Evolúció. Ugyanakkor a vers grammatikai-poétikai felépítése arra enged következtetni, hogy a testkérdés problematikája sokkal összetettebb annál, mintsem hogy egy diszciplínára redukálódjon. Mindegyik versszak felfogható egy külön lételemként, amely mint megválaszolatlan, lezáratlan kérdés lebeg a testet értelmezni vágyó lírai alany előtt. Ugyanakkor teljeskörű választ még a gondolati síkok összessége sem képes adni: a verszárlat konklúzió helyett egy újabb – mindközül talán a legabsztraktabb – kérdésfelvetés következik, mivel a halál utáni léte vonatkozik.

A szöveg több versszaka is visszaidézi a korábbi, De Sade márki nevével jelölt verseket, amit *A Testhez* esetében azért érdemes megemlíteni, mert ez koherenciát teremt a testről való gondolkodás poétikai megragadásában. A nyelv és a test ciklikusságra épülő relációja fontos szerepet kap a szövegben, ugyanis azt sejteti, hogy a létmegértés alapvető módja e kettő viszonyában rejlik. *A Testhez* című szövegek közötti textuális kapcsolatot az is erősíti, hogy visszatérő kifejezéseket figyelhetünk meg a versekben: „Mert minden Test egy Gondolat”, „a Test csupáncsak felszín, / az önmozgás és önbeszéd / egymásba bomló társa” vagy „a hangszalag, a gégefő / két kifeszített húrja”.⁷⁸ De míg az eleje szinte axiómaként integrálja a testi létezés szükségességét a beszédhez („Hiszen kell a beszédhez is, / léteznie a testnek”⁷⁹), addig a második gondolati egységben problematikussá válik a test fiziológiájának és a nyelv jelenlétének egymáshoz fűződő viszonya. A *De Sade lilioma* valamint *De Sade rózsája* alcímű versekben olvasható szoros kötődésük és egymástól való függésük megkérdőjeleződik, melyet meg is fogalmaz a lírai alany: „Vajon a nyelv vagy a beszéd / lehet része a Testnek, / vagy épp fordítva van: / a beszédnek a Teste / hasonlítana a Nyelvre?”.⁸⁰ A nyelv materialitása mint „húsból formált hangok”⁸¹ és a test érzékek általi

⁷⁸ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 145-149.

⁷⁹ *Uo.*, 145.

⁸⁰ *Ua.*

⁸¹ *Ua.*

kitágítása jelenik meg, amely tovább gondolja a test és a nyelv kapcsolatát, és ezáltal az emberi létezést, de válaszok helyett tovább bonyolítja a tárgyalt viszonyrendszert.⁸²

2.4 A *Testhez: Woman once a bird*

Az utolsó, A *Testhez* című vers egyben a kötet lezárása is. Ehhez a szöveghez szorosan kapcsolódik az első kiadás⁸³ borítójának választott Joel-Peter Witkin fotográfia, a *Woman once a bird* (1990). A kép így a 2010-es kiadásnak mintegy keretét szolgált, a szöveg és a fotó közti kapcsolatnak maga a szerző hangot is ad a kötet végi jegyzetben,⁸⁴ ekképpen a kötetkompozíció szerinti utolsó A *Testhez* című verse értelmezhető ekphrasziszként is. Habár a 2023-as új életműkiadás már eltérő borítóval – Rozsda Endre *Lány mintás ruhában* című illusztrációjával – jelent meg, a Witkin-fotó a vele azonos alcímű vers után közvetlenül megtalálható ebben a változatban is. A Borbély-vers pedig mindamellet, hogy az intermedialitás terébe emeli a kötetet, egyfajta összegzésként is értelmezhető, a legendák és az ódák voltaképp ebben a szövegben érnek össze: ódai hangvétellel és azok férfiperspektívájából jeleníti meg a legendák női tragikumát.

A Witkin-fotográfia az esztétikum helyett a test megcsonkítását jeleníti meg, ehhez hasonlóan pedig Borbély Szilárd szövegeiben sem a test mint érzéki szépség tűnik fel, hanem testrészekre bontva vagy fájdalmas, dehumanizált sorstragédiákban olvashatunk róla.⁸⁵ A szöveg és a fotográfia együttesen hordozzák a trauma szó széleskörű jelentésrétegeit. Egyfelől a külső megsebzettség jelenik meg a szárnyait veszített nőalak képében, aki egyszerre tükrözi az immanenciába vetett transzcendenciát azáltal, hogy karjai látványának hiányával egy antik, isteni torzót idéz fel a befogadóban miközben testi létezése egykori angyali mivoltának csak a sebeit hordozza. Másfelől pedig a kötet záróverseként a megsebzett, megalázott test motívuma megtöltődött mindazon sorstragédiákkal, melyeknek a legendák női szólamai hangot adtak. Ebben a kontextusban a megcsonkolt nőalak nemcsak a legendák traumaelbeszéléseiből ismert nőalakok bántalmazottságával, testi-lelki sebzettségével állítható párhuzamba, hanem a szövegek nyelvi és grammatikai csonkoltságával is, amely a verbalizálhatatlan sérülések jeleként mutatkozik meg. A fotón a test külsőleg hordozza a szavakon végrehajtott poétikai

⁸² A *Testhez* című kötet kapcsán Borbély Szilárd egy interjúban így fogalmaz a költészetét illetően: „Nem egy verset, hanem sok verset csinálni, és nem szépet, hanem másfajta: ami nem okoz esztétikai örömet, hogy jól hangzik, és hogy el lehet mondani, meg lehet hallgatni, hanem elgondolkodtat vagy megráz, vagy újabb kérdéseket tesz fel, de nem ad válaszokat, és így tovább”. BORBÉLY, *A testről...*, i. m., 480.

⁸³ BORBÉLY Szilárd, *A Testhez: Ódák & Legendák*, Pozsony, Kalligram, 2010.

⁸⁴ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 159.

⁸⁵ CSONDOR Soma, *A megváltatlanság emblémái: Képzőművészet és irodalom viszonya Borbély Szilárd alkotásaiban*, Literatura, 2023/2, 206.

műveletet, valamint a „fotókódba zárva”⁸⁶ az örök jelen térébe merevíti ki a traumák feldolgozatlanságát. Ezáltal viszont szembekerül *A Testhez* című versek végességtudatával, a test a romlandóságát elveszíti, és a valóságát a médiumváltás ekképpen kiterjeszti.

A megtestesült transzcendencia képét a szöveg egyfelől társadalmi viszonylatokban, másfelől pedig krisztológiai vonatkozásban ragadja meg. A férfi-női szembeállítás kifejeződik a köztük feszülő birtokviszonyban („a bűnös vágyak teste: nő / a férfiagyak tárgya”⁸⁷), valamint abban, hogy a férfi mint agy, a ráció, valamiféle eviláginak a letéteményese, ezzel szemben pedig a nő a test, az Anya, aki egy túlvilági lényként rajzolódik ki, amit erősít a „férfiagy zárt transzcendenciája”⁸⁸ kifejezés. Ennek nyomán mintha egy ész által korlátozott vallási élmény mutatkozna meg ezekben a verssorokban, amelynek áldozata lényegében felesleges, önkényes áldozat, mellyel szemben a keresztény kultúra megváltástana jelenik meg.⁸⁹ Így tehát a test a halálnak mindenképpen alávetettje,⁹⁰ ugyanakkor a szöveg tételez egyfajta különbségtételt a halálok között. Egyfelől megjelenik a transzcendensértékű, teleologikus halál, mely az új élet lehetőségét hordozza, másfelől pedig az az áldozat, kinek életét transzcendenciájától megfosztva, önkényesen oltják ki.

A Testhez című kötet lezárásaként az utolsó vers individuális kérdésről egyetemes szintre emeli a testproblematikát, melyet a Witkin-fényképen mindössze háttal látható, szenvedő alak is az általánosság terébe terel. A négyféle *A Testhez* című vers azt a lét diagnózist tárja fel, hogy nyelv elégtelensége nyomán nemcsak a társas, emberközi kapcsolatok válnak működésképtelenné, de a mindenkori önidentifikációban is fontos szerepet játszanak a fogalmilag megrajzolt test határvonalai.

⁸⁶ BORBÉLY, *A Testhez*, i. m., 158.

⁸⁷ *Uo.*, 157.

⁸⁸ *Ua.*

⁸⁹ A kötet ezáltal szinte intertextuális viszonyba kerül a *Halotti pompa* (2004) valamint az *Egy gyilkosság mellékszálai* (2008) című kötetekkel, amelyek borítóján két Krisztus-festmény látható: Andrea Mantegna – *A halott Krisztus siratása* és Hans Holbein – *Halott Krisztus*. CSONDOR, i. m., 197.

⁹⁰ Ezt már a *Halotti pompa* versei is közvetítik: „Mert testben élni maga a halál”. BORBÉLY, *Halotti pompa*, i. m., 80.

Összegzés

Borbély Szilárd költészetében centrális szerepben jelenik meg a testtapasztalat és a testi sebek verbalizálhatóságának, elmondhatóságának kérdése. A *Testhez* című kötetben a szövegek az emberi test saját fogalmiságának kiforratlanságára világítanak rá, és ahogyan azt az alcím is közvetíti, két premodern műfaji hagyomány – az ódák valamint a legendák – felől közelítik meg a test mibenlétének kérdéskörét.

A legendákban úgy tűnik, hogy a test lírai megragadhatóságának záloga a szenvedés, a fájdalom és a mortalitás, melyek a testiség következményeként lépnek elő. Ezek a szövegek az emberi élet prehumán határterületét vizsgálják, és azoknak a traumáknak szolgálnak egyfajta közlési lehetőséggel, amiket többnyire az elhallgatás jellemez. A vetélés, az abortusz és a szülés okozta sebeket olyan tabusítás övezi, melyek eleve ellehetetlenítik a róla való beszédet, másfelől a nyelv maga is a trauma kapcsán képtelenné válik saját funkciói ellátására. Ezeknek a bent rekedt szavaknak a kifejezésére nyújt esztétikai feldolgozási lehetőséget a kötet, mely nemcsak tematikusan közvetíti a sorseseemények tragédiáit, hanem poétikai eszköztárral is leképezi a testi-lelki sebeket.

Az ódák ezzel szemben fragmentumokban ragadják meg a test fogalmiságát, és akképpen tesznek próbát az ember, a test rekonstrukciójára, hogy az egyes egységeket, testrészeket extrém közeli képekben láttatják. Mindezek mellett viszont megjelenik négy olyan vers, mely a kötet címét viseli különböző alcímvariációkkal. Ezek az összegzőjellegű szövegek a test és a nyelv kapcsolatát elemzik, és a nyelv általi testalkotás felől közelítik meg a testkérdést. Míg a kötetkompozíció utolsó szövege a legendák és az ódák jellemzőit összefogva egy végső, általános létkérdést vizsgál meg, melynek kapcsán egy másik médiumot, egy fotográfiát is a testproblematika terébe invitál.

A *Testhez* című kötet alapján végsősoron azt mondhatjuk, hogy a test olvasata kétféleképpen ragadható meg Borbély Szilárd költészetében: végességében, mortalitásában, ekképpen sebezhetőségében, vagy fragmentumokban, egységekre bontva. Ugyanakkor fontos megfigyelni az individuális testet emberközi viszonylatokban, mely egyszerre létének forrása és pusztulásának okozója. A Mások vagy Mások teste általi létmegértés folytonossága kapcsolódik a traumafeldolgozás poéziséhez, ekképpen a kötetben megjelenő ódák és legendák szorosan és elválaszthatatlanul összefonódnak.

2025.01.14.

Bibliográfia

- BALÁZS Katalin, „*Amit nem lehet se elviselni, se kimondani*”, *Vigilia*, 2018/3, 193-199.
- BORBÉLY Szilárd, *A Testhez: Ódák & Legendák*, Bp., Jelenkor, 2023.
- BORBÉLY Szilárd, *A testről (Keresztesi József beszélgetése)*, Jelenkor, 2014/4, 478-486.
- BORBÉLY Szilárd, *Halotti pompa*, Bp., Jelenkor, 2022.
- CSONDOR Soma, *A megváltatlanság emblémái: Képzőművészet és irodalom viszonya Borbély Szilárd alkotásaiban*, *Literatura*, 2023/2, 194-211.
- GOROVE Eszter, *Test, nyelv és énkonstrukciók Borbély Szilárd költészetében*, *Studia Litteraria*, 2016/1-2, 144-156.
- HERCZEG Ákos, *A test grammatikája: Borbély Szilárd: A Testhez. Ódák & Legendák*, *Alföld*, 2011/9, 102-105.
- KRUSOVSKY Dénes, *Hangot ad a húsnak = K.D., Kíméletlen szentimentalizmus*, Bp., L'Harmattan, 2013, 47-54.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Traumatizált grammatika Borbély Szilárdnál (A Testhez) = Lira, poétika, diskurzus*, szerk. LACZKÓ Krisztina – TÁTRAI Szilárd, Bp., ELTE Eötvös József Collegium, 2021, 43-64.
- Margaret ATWOOD, *A szolgálólány meséje*, ford. MOHÁCSI Enikő, Bp., Jelenkor, 2021.
- Marquis DE SADE, *Filozófia a budoárban*, ford. MARSALL Ilona, Bp., Pallas, 1989.
- MIHÁLYI Anikó, *Szárnyak nélkül megsebezve. Borbély Szilárd A Testhez című kötetének bemutatása = Test-konceptusok és test-reprezentációk az irodalomban és a kultúrában*, szerk. BOROS Oszkár, HORVÁTH Kornélia, OSZTROLUCZKY Sarolta, VARRÓ Annamária és ZSUPPÁN Klaudia, Bp., Gondolat Kiadó, 2014, 248-253.
- PLATÓN, *Phaidón*, ford. KERÉNYI Grácia = *PLATÓN összes művei I.*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1984.
- René DESCARTES, *Elmélkedések az első filozófiáról*, ford. BOROS Gábor, Bp., Atlantisz, 1994.
- René DESCARTES, *Értekezés a módszerről*, ford. BOROS Gábor, Bp., Ikon, 1992.
- SASHALMI Endre, *Az emberi testtől az óraműig*, Pécs, Kronosz Kiadó, 2015.

Sigmund FREUD, *A pszichoanalízis foglalatja*, ford. V. BINÉT Ágnes = S.F., *Esszék*, Bp., Gondolat Kiadó, 1982, 407-476.

SINGER Mária, *Asszonyok álmában síró babák: Születés és gyász*, Bp., Jaffa, 2006.

SZÉNÁSI Zoltán, *Test, beszéd: Borbély Szilárd A Testhez című kötetéről*, Alföld, 2011/6, 75-81.

SZÉPLAKY Gerda, *Sötét és néma*, Bp., L'Harmattan, 2019.

Thomas HOBBS, *Leviatán*, ford. VÁMOSI Pál, Bp., Kossuth, 1999.

VISY Beatrix, *Trauma, test, nyelv: Borbély Szilárd A Testhez című kötetének traumaértelmezése*, Jelenkor, 2019/3, 315-321.